

Дивізія "ГАЛИЧИНА"

/Причинки до історії Дивізії "Галичина"/

До весни 1943 р. на всіх просторах української землі, а так само і серед українців, що волею, чи - найбільше - неволею, були розпоршені по всій Європі, - не було вже такого, хто не жахався б правдивого, на цілі пізнаного, змісту німецьких нацистівських гасел взагалі, а зокрема, хто вірив би у здійснення /в нацистівському виконанні/ найбільш демонічного гасла "Нової Європи".

Український народ, як і всі народи, що були вряжені до воза Другої Світової Війни й одночасно розторошувані пекольним розмахом її коліс, мимо того, що опинився поміж зубами шестерень воєнних машин Заходу і Сходу, - був цілковито свідомий близького упадку Німеччини. Однак ніхто не міг ще тоді окреслити час і місце остаточного заломання нацистівського Райху.

Другий - Східний Тоталізм /большевицький/ був на той час також смертельного надщерблений. І, коли він рішуче спихав свого західнього побратима-противника до його вищідних становищ з 1941 р., то це тілялося зовсім не через його власну силу, а лише завдяки

1. б е з с и л л ю Німеччини, що огорнуло її наслідком загального мілітарного ослаблення і, головню, наслідком знищення й дезорганізації німецької запільної адміністрації, комунікаційних ліній, баз та місцевих засобів, а також наслідком все більшого зростання самосхоронних повстанчих сил поневолених німцями народів європейського Сходу /українців, білорусів, поляків, прибалтійських народів, кавказців, донців, кубанців, чи навіть протибольшевицько настроєних носкалів і т.д./.

2. Грандіозній п о м о ч і збоку англо-американців боєвими середниками /літаки, танки, оптичне приладдя й т.і./, матеріялами військового вряду /одяг, взуття, білля, шкіра і т.п./, необхідними для воєнного промислу металами та хемікаліями, медично-санітарними середниками /ліки, хірургічне приладдя, білля, покривала тощо/ накінець - харчевими засобами у великанських кількостях.

Так й стан обох тоталізмів велів поневоленим ними народам вірети, що змаг тактк потуг за першенство й тотальну гегемонію над цілим світом, м у с и т ь скінчитися обезсиленням обох сторін до тої міри, що ці численні народи, які не шукали й не шукають підбоїв і поневолення других збірнот, зможуть хоч би охоронити себе перед фізичним винищенням, маючи, хоч невеликі, але модерні й загартовані в боротьбі, власні сили. До того й свідомість передових людей з-посеред згаданих східньо-європейських народів наказувала вірити, що народи, які будували й розвивали західню культуру, які боронять її тепер перед західнім /німецьким/ тоталізмом, поваливши його, обмежать понайменше зазіхання східнього /большевицького/ тоталізму в сторону здобутків європейської культури та цивілізації /Атлантийська Карта/. На те вказувала ще й та обставина, що народи-бучівничі західньої культури мали змогу перекопуватися протягом 20 років, що демонічні сили колись могутніх держав ставили собі за мету, розбити духові набутки людства для осягнення власних цілей.

Одна з цих сил взяла під свій вплив одну шосту земної кулі. Вона виключила біля 200 мільйонів людей і необчислені матеріяльні скарби із співдіяння у всесвітньому формуванні культури людства, чим захитала його духову й матеріяльну рівновагу.

Серед таких, невимовно складних, обставин, серед двох могутніх і готових засудити на смерть навіть цілі народи, щоб тільки осягнути свою перемогу - сил, опинилися народи Сходу Європи, а в їх числі український народ. Небезпека винищення була для українського народу очевидна. В таких умовах він мусів шукати засобів самозбереження, мусів шукати всіх можливих виходів, навіть таких, які в даний момент видавалися б дуже далекі від здійснення їх цілей. Він мусів обгрунтувати практичну можливість збройної боротьби на два фрнти, в нерегулярних /повстанчих/ частинах і в нормальних /модерно й

фахово вишколених та озброєних/. До цього останнього треба було змагати тим більше, що успішність повстанської боротьби є обумовлена наявністю хочби невеликої кількості старшин і підстаршин із модерними військовими знаннями. Це складне діло можна довершити тільки в нормальних /бодай умовно/ обставинах, при допомозі доброго інструкторського складу й військово-технічних научних засобів.

У такій атмосфері, наповненій димами палаючих українських міст та сіл, серед запаху обильно политої української крові, що в ніякому разі не дозволяла свідомому українцеві йти на угоду з німецьким займанцем, передбачливі українські люди з різних українських земель привітають, помимо всього, тогу німецьких союзників, відпаровують ставлені їм з німецького боку закиди про підсилювання й матеріальну та моральну допомогу українському повстанчому рухові, й постійно добиваються дозволу створити українські регулярні військові відділи, сформовані у більшій з'єднання, з власним українським старшинським і підстаршинським складом. Домагаючись того, ставлено це й найвиразнішу вимогу, щоби ці відділи використано виключно на східньому фронті. Вже раніше було створено деякі менші, нез'єднані зі собою, відділи й вони здобули були добру опінію та признання німецького командування.

Проте, довгий час не вдавалося розв'язати це питання позитивно. Тим часом посилювалося намагання німецької адміністрації, вивозити на примусові каторжні роботи українську молодь, яка, працюючи в Німеччині у важкому й воєнному промислі, була наражена не тільки на цілковите фізичне виснаження, але й на загибелі внаслідок величезних -у той час- і безпощадних бомбардувань німецьких міст аліантським летунством. Усякий спротив зі сторони українців-робітників у Німеччині - провадив їх за дроти конц-таборів, із яких важко було відістатися живим. Як реакція на насильний набір молодого елементу на роботи в Німеччині, посилювався вплив сільської й міської молоді в ліси у ряди партизанських відділів. Рівночасно з тим маліла чисельно й морально сила німецьких людських резерв, головно наслідком посилення аліантських воєнних дій на заході.

Під натиском усіх згаданих обставин німці були примушені „ласкаво“ дозволити на творення одної дивізії, але під різними умовами. Одною з них була назва „Галичина“, „галицький“, а не - як цього бажали українці - „Українська“. Торгуватися з німцями за речі формальної натури, було б безцільно, бо німці, у своїй впертості, не хотіли ні на крок відступати від параграфів німецького корану, „Майн Кампф“, та не менш безглуздих теорій „господаря“ Сходу - Розенберга. Тут треба було поступати швидко, щоби скоріше дістати зброю й вишкіл. І так, в другій половині 1943 р. переведено набір добровольців до дивізії „Галичина“; більшість її складу, в тому числі старшин і підстаршин, розіслано на вишкіл до Німеччини й до інших окупованих німцями країв, частинно й до Польщі /тоді Генеральної Губернії/.

Підтвердженням вище начеркненого положення на українських землях, загальних почувань та зрозуміння невідкличности національних потреб служить факт, що до дивізії голосилися масово українці з усіх українських земель по цей бік фронту, отже з Галичини, Волині, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя, Підкарпаття й Буковини, а також українці, що перебували під пануванням большевиків поперех 20 років, а тепер опинилися поза межами большевицької влади, та ветерани з Визвольних Змагань 1917 - 20 рр. Скаля віку добровольців досягнула нечуваній розмір: 17 - 60 років. У склад дивізії ввійшли люди різних станів і шаблів суспільства. Тим саме склад дивізії був образом нашої ц і л о ї, під географічним і суспільним розумінням, у к р а ї н и. Українці - робітники на примусових роботах у Німеччині, робили збірні й поодинокі заходи, звільнитися з праці й опинитися в рядах дивізії. Ця, неочікувана німцями, стихійна повинь зголошень до дивізії, переросла їхні сподівання і сновнила їх недовір'ям. Вони ввели різні обмеження, як відносно територіяльного походження, так і категорій дотеперішньої праці зголошених. Вони, аж надмірно, підсували думку масових реклямацій уже зголошених добровольців, чим хотіли одночасно носіяти негодування й ворожнечу внутрі українського суспільства.

До кінця 1943 р. більшість дивізії дістала основний вишкіл. Тоді почали стягати її до Німеччини /лютий 1944/, під час коли в

різних місцях Німеччини, Чехії, Франції й Голандії відбувалися підстаршинські та спеціальні випуски. Місцем остаточного згуртування Дивізії призначено Нойгаммер на Шлеську. Тут вона мала перейти ще й боевий випік та одержати повний боевий виряд.

Рівночасно з тим - як це й відповідає нахабності німецьких нацистів - з частими воєнків, що зголосилися до свого, українського війська, німці сформулювали кілька полків, випустили й кинули їх на Схід і Захід майже виключно з чисто німецьким командним складом /до підстаршин включно/. Не диво, що ці українці - не мучи ні причини ні бажання боротися на чужих теренах, проти несвоїх ворогів та за чужі інтереси, - гідно відповіли на такий підлий підступ. Кинені на західній фронт, український воєк не вагався перейти на сторону Аліантів /і потім бився в їх рядах/, а ті, що їх німці хотіли вкрити на Сході, - поповнювали ряди українських повстанчих сил, перебиваючи передтим німецький командний склад. Щоб оминути таку реакцію українського воєнства /на Сході - перехід до українських повстанців, на Заході - до західних аліантів/, а також і беручи на увагу протести зі сторони добровольців в Дивізії й українського громадянства в Краю, німці стягають згадані окремі частини до запасних формацій Дивізії /під кінець першої половини 1944 р./. Це сталося наслідком того, що німці переконалися врешті про тверду й рішучу волю українського народу боротися за власну землю й лише проти того, хто бажає її поневолити.

Тому саме німцям прийшлося довго й поважно призадуматись над тим, де Дивізії мала б зайняти місце в загальній боротьбі. На Заході? - в ніякому випадку, бо вона опинилася б швидко по стороні аліантів. На північно-східньому відтинкові? - піде з білоруськими й прибалтійськими партизанами. На Сході? /фронт проходив тоді вже від Підкарпаття до лінії Тернопіль - Броди./ - поповнить ряди українських повстанців, тоді вже УПА. На румунській, чи мадярській відтинку посилати Дивізію було б теж небезпечно, бо українці мають і старі і дуже свіжі порахунки з одними й другими /Трансїстрія, Закарпаття!/.

Хтось із командування звернув слушну - з військового погляду - увагу, що навіть найкраще вишколену, але свіжу формуцію, ще без свого досвіду треба заправляти поволі, найкраще в офензивних операціях. Коли ж загальна ситуація виглядала тоді так, що німці були в дефензиві на всіх відтинках фронту, тому рішено поставити Дивізію на відтинку повільніших акцій, на Підкарпаття /Станіславів - Коломия/. Хоч це рішення було тайною військової дислокації, воєки Дивізії одержали цю вістку для внутрішнього вжитку.

Загальною радості та поважно-набожному скупченню почувань дивізіонерів - із-за свідомості, що йдуть на галицький фронт, не було меж. Тим більше це зрозуміле, що частину галицької землі вже наново окупував ще страшніший, східній тоталізм, та посувався в глибину краю. Ото ж була реальна перспектива боронити на правду свої землі, своїх батьків, матерей, дітей, братів, сестер та рештку народного майна й національних цінностей. Це серед українців. Серед керівних німецьких кіл панувала непевність, чи Дивізія не поповнить - в той час уже грізної - сили УПА. Та й знали вони добре джерело цієї непевності, стабільну і все глибшу ненависть до німців за всі їх "мудрі, ново-європейські методи визволення" українського народу, до німецького командування Дивізії - за аrogантську пруську брутальність та найбільш понижуючі практики нацистівської "надлюдини" у відношенні до всіх взагалі, а до старшинського та інтелігентського складу зокрема. Були навіть спроби впливати на воєцькі маси понад головами українських старшин. Та це не дало бачачих вислідів. Тому головним мотивом політично-світоглядového встановлення та пропаганди було: вірність верховному командуванню - з одної сторони та агітація найрізноманітніших формах і засобах проти УПА - з другої. Німецьке командування Дивізії знало, що саме таке виховання не переводиться в життя українським командним складом. А тому, що небезпечно було радикально протидіяти цьому, недовір'я та нехїть до українських старшин постійно зростали. Всіх українських старшин, які займали командні становища вище сотенного, за одиночними виїмками /і то про око/, звільнено від їх теперішніх обов'язків.

В такому стані в перших днях липня 1944 р. Дивізію кинули на фронт. З великим здивуванням та тривогою Дивізія прийняла вістку,

що вже в дорозі на фронт диспозицію відносно розташування Дивізії змінено і вона буде вжита під Бродами. Чому прийшло до такої наглої зміни - до цього часу певно не з'ясовано. Існують два здогади: 1. Підкарпаття мало тоді найбільше змасовані сили УПА, ото ж панічний страх перед можливістю поповнення рядів УПА дивізіонерами наказав відступити від загально прийнятих засад боевого заправлення свіжих частин, 2. катастрофальний брак живих резерв, що їх конче потребував 13. Корпус, розміщений під Бродами, де готувалась нова совітська офензива, та некорисні настрої "вермахту" - можливо, присутність чужонаціонального, українського елемента оздоровлює вплив не на здеморалізовані німецькі частини/ наказували не числитися з ніякими засадами. В першому тижні липня ціла Дивізія станула на відтинку під Бродами, як безпосередня резерва 13. Корпусу, з завданням, змінити передові частини "вермахту". Зрештою, питання - чи Коломия, чи Броди, суттєво загалу Дивізії не тривожило. Важним було, щоб стати на фронті безпосередньої оборони рідної землі. Проте український старшинський корпус Дивізії дуже затривожився, коли запізнався з ситуацією на відтинку 13. Корпусу та його конфігурацією, як на самому відтинку, так і на продовженнях. Відтинок уявляв собою дещо видовжений сак, з найглибшим і найвужчим його дном якраз під Бродами, на відтинку Дивізії, з багnistим і не вигідним до оборони тереном. Таке розміщення становищ Дивізії, навіть молодосвідченому в війні старшині, не говорило про ніщо добре. Якраз Дивізія мала найбільше загрожені становища, була наражена на дуже легку можливість відрізання дна саку, а в випадку цілковитого оточення - замкнення третьої сторони трикутника становищ 13. Корпусу - від сторони Золочева. В добавок, кількадедне тільки перебування в резерві 13. Корпусу дало змогу познайомитись з моральним станом "передових частин вермахту", які були наставлені не на витривалу боротьбу, але... на "гаймат". Ото ж на боевий "камерадшафт" новихтоваришів зброї не можна було покладати ніяких надій. Крім того, були ще інші тривожні симптоми: брак активного німецького летунства при постійному діянні совітського, брак муніції, наявність величезних таборів з зайвим, тепер не-боевим барахлом, а найбільше - розгубленість та скомплікованість командного апарату Дивізії. Тому, що німецькі старші командири Дивізії, як цього слід було сподіватись, заховувались на своїх боевых становищах, як тимчасові гості та постійно трималися своїх авт, українські старшини подвоїли свою увагу та сумлінне відношення до обов'язків та вояцтва. Вчинити більше нічого не могли. Щоб направити щось в цьому всьому, не могло бути й мови.

В днях 7 - 8. липня Дивізія зайняла боеві становища в першій лінії. При цьому всьому на значній довжині відтинка, в часі, в якому займали нові позиції, наші сотні застали становища порожніми, або навіть зайнятими ворогом, з яким, неочікувано і без приготування, мусіли вступати в бій. Відділи "вермахту" покинули свої місця на довго перед наказаним часом. Однак Дивізія, мимо того, що її німецьке командування та командири окремих частин показали нездібними, опанувала і втерчала призначену їй боеву лінію. З цієї хвилини розпочинається завзятий, безперервний бій з переважаючими силами ворога, який уже перецьє заповідав, що Дивізію "Галичина" за всяку ціну мусить знищити. Завзяті наступи вдень і вночі чергувалися з закличками до піддачі, виголошуваними через гучномовці. Ані перше, ні друге не принесло ворогові успіхів.

Перший імпульс удару на відтинок 13. Корпусу був скерований на лінії Дивізії й обчислений на те, щоб відрізати Дивізію від решти саку. По кількадедних невдалих спробах в цьому напрямку ворог поширив лінію наступу і поза крила Дивізії, які до половини липня йому вдалося значно стиснути, головно північне, і далі - намагався замкнути їх. Це вдалося ворогові тим легше, що в ході операцій дивізіонери були позбавлені всякої інформації. Вони, замість діставати інформації від командування, згори, - про положення Корпусу довідалися від зустрічних старшин "вермахту", про положення Дивізії на окремих відтинках - від ранених вояків, або провідників муніційних валок. При тому, старшини "вермахту", досвідчені й загартовані в боях вояки, на основі звітів команди Корпусу, з великим признанням відзивались про боеву витривалість та стійкість Дивізії. Хоч в основному Дивізія в днях 16 - 17.7. втримала позиції, то потерпіла важкі втрати вбитими, а головно раненими, із-за боевої недосвідченості вояків. В тому часі /17 - 20.7./ ворог, при визначному спів-

діянні летунства, змасованими силами панцерних частин повів наступ на ширині цілої Галичини. Німецькі лінії заломилися. На відтинку 13. Корпусу ворожий натиск теж посилювався, так, що на день 19.7. Корпус опинився в замкненому перстені Буськ - Ожидів - Олесько - Підгірці - Гута - Майдан - Опаки - Буда - Хильчиці - Княже - Красне. Вночі з 19. на 20.7. Корпус під натиском переважаючих сил ворога стиснувся ще більше, пересуваючи центр перстена, в якому він був, до місцевости Білий Камінь. В тому самому часі стягалась і Дивізія, завзято обороняючи узгір'я на схід від шляху Підгірці - Золочів. В цей спосіб замкнений Корпус, а особливо шляхи відступу Дивізії та скупчення розбитків і таборців, що концентрувалися в лісі Гаварищина, большевики піддали безустанному й основному бомбартуванню. Рівночасно тиснула й піхота, відсуваючи завзятих оборонців Дивізії в південно-західньому напрямку, на Білий Камінь. За цілий час з німецького боку не показався ані один літак. Цей день був днем остаточного розпорошення Корпусу, а разом з ним - Дивізії. Німецькі частини, які більш за все турбувалися вивезе чям ранених /лише німецьких!/, відходили майже без опору. Вийком з того були хіба відділи артилерії та повзів. Причиною відходу мав бути ніби брак муніції, бо свої муніційні бази німці вивезли раніше, або покинули, тоді, коли дивізійні ввесь час мусіли стояти до диспозиції. Центр боевого відтинка Дивізії в ході операцій пересунувся на південний-схід від шляху Підгірці - Золочів. На терен розположення дивізійного шпиталю з півночі наїшли частини "вермахту". Німці ніколи, навіть у відношенні до боєвих товаришів-не-німців, не вирікалися засад "вищости раси", а команда Дивізії числила себе її елітою. Отже ніхто й не думав про долю дивізійного шпиталю, ані перед замкненням перстена, ані в часі відступу, і шпиталь з близько 400 раненими залишився в селі Конти. Цікаво, що з декількох ранених німецьких старшин ані один не залишився в окруженні. До часу остаточного замкнення Дивізії не залишився при частинах майже ні один командир німець. Молодші німецькі старшини теж в гнітуцій більшості подались невідомо куди. З вояками залишилися тільки українські старшини, яких дуже багато полягло. Тяжко ранені дострілювалися. Від 16.7. майже перестало існувати загально-дивізійне наказодавство, а зв'язок між частинами перервався ще раніше. Поведінка частин "вермахту" в такій ситуації видавалась досить дивною та незрозумілою. В ніч 19. - 20.7. малі німецькі частини намагались пробити окруження за Золочів, однак безуспішно. Як пізніше виявилось, ті спроби робив полк, який в цілості, включно з командиром, перейшов до ворога. Через цілий день 20.7., а найбільше вночі з 20. на 21.7. разом з розпорошеними частинами "вермахту", в напрямі Золочева безуспішно тягнулись розбитки Дивізії. Тим групам досить легко вдалося вирватися з окруження. Більшість розбитків, виснажених майже 2-тижневими безперервними боями, а також легше ранені, не випускаючи з рук зброї, гуртувалися в лісі Гаварищина. Тут українські старшини організували легкі пробоеві групи. Всі дороги, головні й пільні, що вели в напрямку на Білий Камінь, були так завалені кольонами різного роду повзів, що треба було чекати на можливість, щоб вирушити з лісу.

Доперва перед світанком 21.7. була деяка змога для скупчення в тому лісі рушити в напрямі Білий Камінь - Белзець - Почапи. На світанку то о дня почався дальший розгром згаданих непроглядних кольон ворожими літаками. А що від лісу Гаварищина і через Білий Камінь, Белзець, майже до Почап терен незаліснений - цілоденне живо ворожих літаків було жахливе. Усі дороги та поля і луки на тому просторі були повні палаючих самоходів і різного роду возів та встелені людськими і кінськими трупами, особливо обабіч невеликого мосту в Білому Камені.

До ночі залишилось ще три години. Був час організувати людей, вибрати до пробоевих груп усіх сильніших, пояснити їм положення, усвідомити про те, що нас чекає цієї ночі може найтяжча проба забезпечитися в найліпшу зброю й муніцію, при денному ще світлі простудіювати карту. Тим часом пільна дорога на Почапи затолочувалася все густіше всякого роду возами - від найбільше тяжких гармат, самоходів, кінних запрягів, до малого однокічного муніційного візка. Все те повзло поволі дорогою в чотирьох - п'ятьох рядах. Тут були обози цілого Корпусу. В Почапах не можна було навіть пішки просунутись сільською вулицею, ані проїхати верхом.

До того незвичайного потоку вливалися також обози деяких наших частин. Вони забрали наших ранених. Перед заходом сонця почали

стягалися згуртовані пробосві відділи. Минаючи повзучі кольони, прямували вперед. Тим часом перед і поза Почапами велася перестрілка з передніми ворожими відділами, що намагалися перетяти кольону на шляху Буськ - Золочів. Доволі скоро, бо ще перед цілковитою темрявою, відкинуто ці намагання ворога і кольона просувалася поволі далі, повернувши круто з дороги зараз за Почапами. Вона йшла прямо на південь, між Княже і Хильчичі, з легким нахиленим до півдня. Коли запала повна темрява і все затихло, тоді в цілковитій тишині, дуже дивній для так великої /5 - 6 км довгої та 10 - 12 м широкої/ кольони, відчувалося якусь несамовиту красу, і водночас якесь апокаліптичне страхіття, викликане видовищем цього походу. Обабіч шляху кольони палахкотіли досить густо ясні вогні ворожих огнищ. Часто густо вистрілювали догори червоні, а часом зелені ворожі ракети. Це творило коридор, що по ньому пересувався часто світло ворожого прожектора, від сторони села Хильчичі. Допалювалося майже, вози й самоходи і це вказувало, що цим шляхом вже пройшли сьогодні, а може й раніше, такі ж, як і ми.

За Почапи і аж перед Княже рух кольони охороняло кілька повзів "Тигр", що черепашим ходом посувалися то взад то вперед уздовж кольони. Біля 23. години автор на чолі около сотки своїх воєнків досягнув чоло кольони, що спинилася на цей час на якого пів кілометра на північ від с. Княже, біля зруйнованих будинків фільварку, чи більшого господарства. З тої невеличкої осади залишилися цілими тільки дві маленькі хатки, дуже старі, до яких зовсім годилося б окреслення "на курячій ніжці". Побіч цих хаток стояло наготові кільканадцять "Тигрів" з залогам, а біля них сотня німецької піхоти, зложена переважно з різних балтійців. Вона робила враження вільково дисциплінованої та стояла дійсно в боєвій готовості. Її командир, старий капітан, як виказалось - балтійський німець, поінформував про ситуацію та про те, що тут стоять штаб 13. Корпусу та командир Української Дивізії і бригади "Тигрів". Горбок, де лежала осада, закінчувався крутим спадом на південний захід, де плив багнистий потічок серед мочарів. Через потічок був уже покладений піонірський місток. Ним мала йти кольона далі і пробиватися з усіма розбитками 13. Корпусу полевою дорогою, що зразу вела пасовиськами на захід, а далі мішаним лісом скручувала на південь. При мості, по цей бік потічка, стояли два повзи, а кілька на горбку, готові та звернені до піночі та заходу. Перед повзами, вздовж горба, мали бути свіжі становища пробосвих груп.

Капітан розказував, що перед самим вечором до команди Корпусу, де він був по накази, з'явився ранений український підстаршина, що відстав був від більшої групи українських воєнків, яка минулої ночі пробилася вгору на південь від Княжого, більше коло села Хильчич. Підстаршина був у товаристві кількох українських воєнків, але їх застав день і вони мусіли скриватися в терені до вечора та пильно обсервували, що робиться навколо, щоби знати, як і куди йти вночі. Підстаршина подав, що вже ранком 21.7. та сама група вела бій до двох годин на горі проти села Хильчичі і мабуть прорвалася, бо до Хильчич прибуло більше сотки большевицьких воєнків. Те саме оповідали йому пополудні селяни, що крилися по полях. До штабу зголосилося трьох воєнків, ті що переховувалися на задах від Княжого та подали приблизно те саме. З того виходило, що в самому Княжому - дві ворожі сотні. Обсажені теж південні узгір'я над залізницею. На північ, на віддалі до двох кілометрів, у Корчах - багато піхоти, гранатомети та протипанцерні гармати. На захід, на віддалі до трьох кілометрів, уздовж пільної дороги - в лісі багато панцерів та піхоти. Залізниця забезпечена панцерами при всіх переїздах. З цього було видно, що лісиста гора - найслабше забезпечена на південь від залізниці, та що туди пробивалися досі розбитки Корпусу і то виключно вночі. Капітан був пересвідчений, що долиною перевести так велику кольону таборів і масу людей, навіть призабезпеченні панцерами - є безнадійне. Командир панцерної бригади теж висловлював у штабі такий погляд, тим більше, що панцері майже не мали запасу гарматних набойів. Це одначе не взяли під увагу і він дістав наказ пробувати прорвати перстень.

Час атаки до прориву визначено на вчасний світанок, на сигнал світляних ракет зі штабу, що був кількадесяти метрах на горі. Здобуті інформації ще більше утвердили автора цих рядків у пересвідченні, що зі спроб вивести цілу кольону - нічого позитивного не може бути, і що вони доведуть до цілковитого знищення людей, які втя-

нулися б у долину. Коли б навіть удалося з великими втратами пробитися, то цілі, в районі самого Золочева, всі вигинуть до решти, або попадуть до полону. Тому й рішення, прийняте українськими старшинами /забрати максимум здібних до маршу людей і пробоевими групами прямувати лісами, поміж села Ясенівці - Княже, не тримаючись більше кольтон таборів/ - показалося ще більше оправдане. Тому я не шукав уже за штабом, тільки примістив своїх вояків за укриттям румовищ будівель фільварку, під горбом, недалеко мосту. Відси можна було мати свободу рухів, залежно від ситуації, що мусіла виказатися ранком. Так я усвідомив своїх вояків, показуючи їм, куди та як мають прямувати на даний мочю знак, коли зачнеться бій, чи рух кольтони, або, якби мене не стало. Я підкреслив особливо конечність оминати село Княже зліва /зі сходу, бо з заходу - трясовиння/, а до села не втягатися. Вояки мають збиратися під самою горою, на південь від залізниці, а далі поступати згідно з ситуацією, не чекати на себе, бо верхом можна скорше проскочити. До української частини кольтони я післав зв'язкового, до якогонебудь з українських старшин, щоби на ніщо не чекали й вислали якнайбільше людей в напрямі лісу, та щоби вони, оминувши Княже зліва, чекали дня і в ніякому разі не в'язалися з рухом кольтони.

Після цього, чекаючи ранку, я попасає коня, який цілий день був голодний. Минала перша година 22.7. Враз, неочікувано загорівся панцер, що стояв з правого боку містка та мав його забезпечувати. Одночасно загорівся й другий, висунений наперед. На це - ніби на сигнал - зачалася неколконастрілянина з ворожих ліній навколо Княжого і з самого села. Грали кулемети, а все це покривалося криками "Ура!". "Тигри", що були в лінії, посунули вперед, а наша піхота за ними, відбиваючи атаку. Два з них підповзли до села Княже, за ними піхота. З панцерів стріляли лише кулемети. Не знати було, з якого боку забезпечуватися, бо з усіх сторін вистали густо кулі. Одначе ворожий вогонь був зовсім нешкідливий - ішов горою. Через півгодини стрілянина з півночі й заходу значно ослабла, а крики "Ура!" припинились. Тут відкинено ворога та попроваджено до штабу 3-ох полонених, мабуть тих, що підпалювали перші панцери. Але в самому Княжому, та близькому районі села боротьба посилювалася, про що свідчила обостороння неколконастрілянина, а ще більше гук розривів гранат. Від заходу, зі сторони пільної дороги, якою мала прямувати наша кольтона, почувся гук моторів, мабуть ворожих повзів. Зачинало сіріти. Я наказав своїм воякам відходити так, як було упряновано. В нашу кольтону впало кілька гарматних стрілен з заходу та півночі. Почало розвиднюватися і в міру того посилювався знову ворожий вогонь. Від сторони гори, на південь від залізниці, було чути завзятий бій; з обох сторін стріляли з крісів та кулеметів і гармат, але не тривало постать коротко і вкінці ограничилось до окремих стрілів та характеристичних вибухів протипанцерних п'ястуків. Зате тепер щораз частіше стріляли ворожі гранатомети та зрідка гармати. З заходу, серед уступаючої ранньої імлі вирисовувалися при краю ліса, на пільній* дорозі, контури ворожих повзів. Звідтам падали гарматні стрільва по нашій кольтоні. Запалено один із кількох "Тигрів", що вмідчасі пересунулися були поза місто, у напрямі ворожих повзів; більшість "Тигрів" устала за ними до руху вперед, за місток, на захід. Знову унерухомлено ще один із них.

В той час до авта командира Корпусу, який все стояв у садку фільварку, припроваджено кількох полонених із одним командиром, який, як на совітів, був дуже елегантний вбраний, мабуть старший старшина. Після цього вся громада "Тигрів" усунулася в напрямі села Княже. Тим часом у всій кольтоні збільшувалося замішання, зате в самому Княжому й на схід від нього затихло, але з полудня, на горі над Княжим, зачалася знову доволі густа стрілянина. Це не тривало довго й небавом і там запанував спокій. Не можна було зорієнтуватися, чи має здійснюватися плян команди Корпусу - прорив на захід. Я приготував коня, щоби прямувати, як задумав, поміж Княжого, в упрянованому напрямі. В цій хвилині над'їхав самоходом командир Корпусу, а на ступені самоходу стояв командир Дивізії, який вказував рукою на південь та дуже голосно та виразно кликав: "Майне камераден! Аллес - нур дізе рїхтунг!" і знову: "Майне геррен! Шнеллер, нур дізе рїхтунг!" Все кинулося в цьому напрямі. Ворожі гранатомети все більше обсипали з півночі кольтону та цілу площу пасорвськ, аж до залізничної лінії. З'явився ворожий літак, але він не стріляв.

В одну мить усі вудички Княжого заповнилися самоходами, різними запрягами, кіньми та вояцтвом так, що все мусіло спинитися, бо безпосередньої твердої дороги з села до залізниці не було. Цілий терен навколо села аж до залізниці - це грузькі торфовища, пасовиська та сіножаті.

Як далеко сягали очі, через цілий цей терен поспішали врозці маси вояків; як хто міг, прямував до залізниці. За нею можна було найти прикриття в ланах високого, ще нескошеного збіжжя. Подальше - гора, покрита буковим лісом. На цілий той терен щораз густіше падали стрільна ворожих гранатометів, легкої артилерії /мабуть із повзів/ та кулеметів. Вони спричинювали великі втрати в людях і ще замітніші в конях, якими вояки пробували їхати охляп.

Перейшовши залізничу лінію, я йшов високим збіжжям прямуючи до лісу. Збіжжя давало прикриття для мене і для коня. Осягнувши край ліса, я постановив задержатись на короткий відпочинок, який був так потрібний і мені самому і коневі, тим більше, що обом нам стелилася тяжка дорога під гору, з нахилом 45 - 50 ступенів. Я оглянув через далековид пройдений терен. Кольона стояла нерухомо і майже на всій довжині горіла. Біля неї ворога ще не було. За горбом, де був фільварок, були становища ворожих гранатометів. Їх можна було пізнати лише в хвилинах випалів. Біля села не було ніякого руху, лише від сторони маленьких хаток стелилися чорні дими; це, мабуть, горіли підпалені власними залогами "Тигри", або цистерни з паливом. Долиною, пасовиськами йшло ще багато поодиноких вояків. Вони йшли поволі і своїми руками та поставою давали право здогадуватись, що вони або ранені, або докраю виснажені. Осягнувши ліс, вояцтво досувалося поволі вгору. Вояки приставали та питали, чи безпека вже минула. Їх попереджувано, що на цілому фронті є відступ, отже треба числитися з різними несподіванками.

Час-від-часу долітали до нас гарматні стрільна; високо показувалися ворожі розвідувальні літаки, але це не робило вже на вояків ніякого враження.

+

Так відіставшись з оточення в районі Золочева, недавні вояки з'єднань 13. Корпусу, а в тім числі і вояки Дивізії, просувались днями й ночами на щораз ширшому просторі в напрямі на південь. Вони творили більші і менші групи, незв'язані зі собою. Багато з таких груп попадали знову в оточення, відрізані ворожими повзами. Не рідко натрапляли вони на відділи польських партизан і мусіли зводити з ними боєві сутички. Головніші шляхи були бомбардовані та обстрілювані бортовою зброєю. Ситуацію розбитків Дивізії погіршувала ця обставина, що в тих днях заломився фронт у Галичині на цілій його довжині. Маси німецьких вояків та постачальних таборів відходили всіма дорогами в глибину заплілля. Буквально кожне село, кожне подвір'я й кожна хата були ограблені німцями, яких було скрізь повно. Не могло бути навіть мови про те, щоби десь, у хаті, чи навіть у stodолі можна було переночувати, чи хочби відпочати, або дістати якоїсь страви. Тим менше можна було дістати від німців, які везли на своїх возах великі кількості харчів і гнали перед собою багато худоби.

Українські вояки старалися спинитися на конечний відпочинок у глухих закутках, подальше від шляхів, якими густо відступали німецькі самоходи та панцери, обліплені тільки німцями. Раненому українському воякові важко було допроситися, щоби його вняли зі собою й підвезли до найближчої військової лічниці.

Цей стан викликав найгостріші сутички з німецькими вояками, при чому вживано нерідко найпевнішого аргументу - зброї, що її навіть ранені українські вояки не випускали з рук, коли відступаючі німці давно вже її позбулися. Та що могли допомогти окремі природні відрухи українських вояків, коли вони, в порівнянні з ордами німців, були краплиною в морі. До того цілий фронт був у відступі перед невимими "визволителями" зі Сходу; вдобавок, всюди "гайдамачили" польські партизани, які ще більше підняли голову і то не в відношенні до німців, а проти безборонних українських сіл, уважаючи тоді східнього "визволителя" за ту силу, що відбуде їм вільну і самостійну Польщу /це був час початку варшавського повстання/.

Найбільші страхіння кривавої боротьби сягали кульмінаційної точки. Міста й містечка були, як не зовсім, то в великій мірі, зруй-

новані, переважно наслідком бомбардувань. Щораз частіше траплялися зовсім порожні села, бо уступаюча німецька влада насильно вигнала населення, а частинно воно саме усунулося перед потужними валами уступаючого - німецького й наступаючого - большевицького фронту. Цілими залишилися тільки села тих районів, де на той час були більші сили УПА, і де німецька влада сягала лише теоретично. Але і в тих районах було багато опущених сіл, зруйнованих діями польських партизан /тоді просовітських/, вкрай ворожих до українського населення. Коли ж рушився цілий галицький фронт, УПА теж не могла видатно обороняти краю, чи навіть тих районів, де вона мала більші зкупчення, бо була в тракці загального перегруповання і приготування до засадничої зміни ситуації; насувалася konieczність боротьби вже лише в большевицькому запіллі, з далеко більшою потугою, як зломана німецька. Це перегруповання УПА робила в незвичайно скомплікованій ситуації, поміж двома валами воєнних противників.

Центральна магістральна лінія, якою на широкім просторі "шп" розбитки Дивізії пробігала місцевостями Княже - Майдан - Мельна - Ходорів - Мидачів - Стрий - Самбір - Турка - Сянки - Ужок - Середне /на Закарпатті/ - для одної частини розбитків, а для другої - починаючи від села Спас, через Лавочне - Воловець, також до міста Середне.

В селі Мельна мав бути перший збірний пункт для Дивізії. Через наближення ворожих панцерів та через брак харчів, перенесено збірну точку до Ходорова, що теж, уже на місці, відкликано наслідком сильного знищення міста та загрози бомбардування. На збірну точку визначено с. Залісці і м. Мидачів. В Залісцях затрималося - крім ранених і хворих - лише до сотки українських воєнків і тих до ранку не стало. Причини такі: абсолютний брак місця та харчів /наслідком недбалства німецьких відпоручників штабу Дивізії/, а найголовніше тому, що здорових українських воєнків німці хотіли послати на поповнення якоїсь німецької частини, що плянувала десь у тому районі оборонятися. Тут, на гостре домагання одного зі старших українських старшин, відпоручники штабу Дивізії видали воєнкам м'ясо і з ним вони пішли далі, зігнорували, за порадою того ж українського старшини, розпорядження німців. Треба було настирливої інтервенції кількох українських старшин у німецькій командатурі, щоби перев'язали ранених українських воєнків і тільки при допомозі полевої жандармерії вдалося затримати німецькі самоходи і посадити до них ранених.

В місті Мидачеві теж був етап для українських воєнків, одначе, після досить голосного у штабі Дивізії досвіду в Залісцях, тут де-що краще трактовано воєнків під оглядом харчування. Штаб не відсилав уже їх до чужих частин, а спрямовував усіх до Стрия, де у фронтовій станції мали вони довідатися, куди прямувати далі. В Стрию видавано подорожні папери до Самбора та нормальні харчі, а збірну станцію визначено в селі Спас. Загальний відступ фронту тривав далі, бомбардовано лінії відступу, а кольони ворожих возів заганялися все далі, аж під пасмо гір.

Вже в дорозі з оточення під Золочевом воєнки Дивізії довідалися, що 20.7. був невдалий атентат на Гітлера, який мав започаткувати переворот у Німеччині. Щойно ця вістка вияснила поведінку частини вищого командування на фронті /17. - 22.7./ під Бродами, що в своєму часі було дивно-незрозумілим. Всі наведені вище явища та відношення німців до українців взагалі, а німецького командування Дивізії зокрема, можуть дати підставу до вироблення поняття про ті настрої та почування в відношенні до німців у душах та свідомості українських воєнків Дивізії. Ідучи за цими, зовсім зрозумілими та оправданими, почуваннями - настроями, подавляюча більшість воєнства, що вийшла з-під Бродів /коло 10000/, розтопилася на галицькій землі на просторі від Бродів до пасма Карпат. Приблизно половина цього числа, що складалася з тих, яких рідні околиці опинилися вже в той час у запіллі большевицького фронту, поповнила ряди УПА. Друга половина розплилася, прямуючи зразу до рідних осель, щоби поглянути на найближчих і потім зробити те, що перші. Була ще і третя категорія. Це, здебільша, ті, які здушили в собі свої почуття, бо мали на думці долю великого числа товаришів у зап. сних формаціях, у Німеччині, і про те, що війна та боротьба між західним і східним тоталізмами ще не закінчена й тому треба - мимо всіх понижень - змагатися до відновлення української формації, до відновлення Дивізії.

Таких - після трьох тижнів відпочинку у збірному районі на Закарпатті, в околицях Середного - зібралось близько 3000 в Німеччині, в цавньому вишкільному місці - Нойгаммер.

Ця частина послужила ядром для відновлення Дивізії другого складу, поповненої запасовими частинами Дивізії. Дивізія другого складу прийняла назву "1. Гренадирська Українська Дивізія". На підставі доступних даних, обчислюється, що в боях під Бродами і в боях під час оточення залишилося около 2000 вояків.

Ще не час - з огляду на дуже коротку віддал від останніх днів життя першого складу Дивізії - підводити підсумки плюсів і мінусів самого факту її існування. Не місце, з огляду на специфічне й неформлене положення, в якому знаходиться найновіша українська еміграція, докладніше вводити в подробиці й обговорювати їх, або шукати вяснень багатьох питань, зв'язаних з Дивізією.

Автор цих рядків, як учасник тих подій і представник старшого покоління та решток учасників Визвольних Змагань з 1917 - 21 рр., що підходили до цієї справи з чистим серцем, найбільшою посвятою та почуттям невідкладної konieczности, в усіх обставинах змагати до створення української збройної сили, мав на меті подати в цій розвідці лише найголовніше і найбільш об'єктивне з того, що скоронилося в його пам'яті. Однак, мимо повних застережень, уже тепер можна ствердити з цілковитою певністю, що Дивізія дала стійку українській збройній силі на українських землях, що боролася там за б'ття і ідеали української нації після половини 1944 р. - Українській Повстанчій Армії - великі сили багатьох тисяч військово найкраще вишколених вояків та вищих і нижчих старшин. Крім того існування Дивізії дало прибіжище для багатьох патріотів, що "провинилися" проти нацистського режиму в Україні. Врешті, Дивізія стала сходом перед навалом зі Сходу для соток тисяч українського громадянства. Може й зависоку ціну крові й душевних переживань заплатили вояки Дивізії за перелічені здобутки. Але український народ був тоді в ситуації безпорадного господаря супроти ще дуже міцного і безкомпромісного визискувача.

Згадуючи події з історії Дивізії і її найбільш кривавих жертв, згадуючи побожно пам'ять її вояків-героїв, ми хилимо голови перед їх тіннями. Вони, які життя своє склали в обороні Батьківщини - української землі й в обороні прав української нації - вмирали напевно з чистим серцем і з вірою в незаперечну правду: "Доки житимуть українські люди, що будуть боротися за здійснення ідеї Української Державности, так довго та Ідея буде жити й наближуватиметься до здійснення".

/Друковано в щоденнику
"Життя в Таборі" в чч.:
66, 76, 78, 84, 89, 94
за 1946 рік./

МАСШТАБ 1:250000

● Оселі

▬ Замілені місця

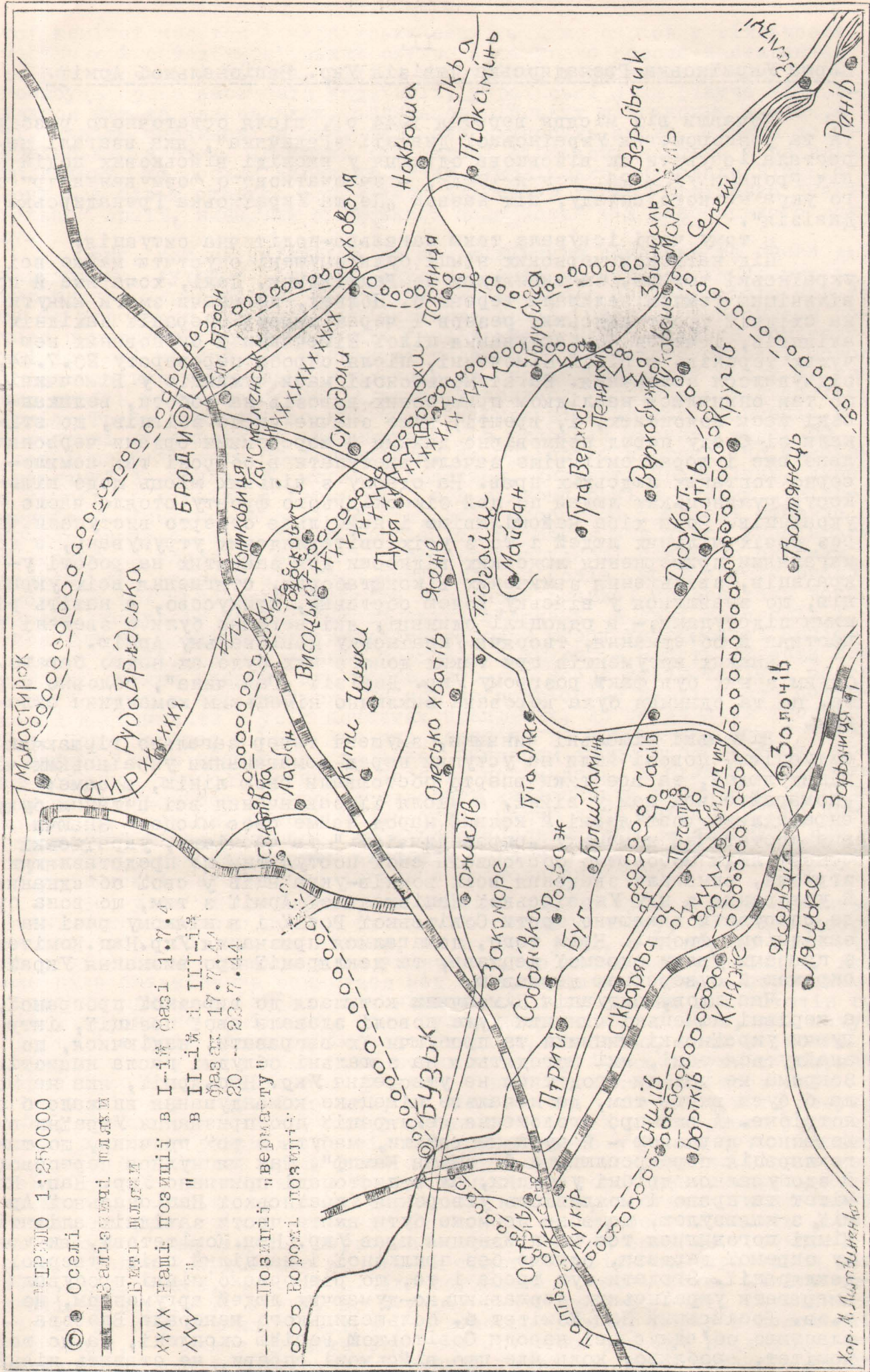
▬ Биті місця

XXXX Наші позиції в I-ій фазі 1.7.44

MM " " в II-ій і III-ій фазах 17.7.44

--- Позиції "вермахту"

OOO Ворожі позиції

Кар. М. Литвиненко

II.

Перша Українська Гренадирська Дивізія Укр. Національної Армії.

Почавши від місяця вересня 1944 р., після остаточного розбиття та розпорошення Української Дивізії "Галичина", яка взагалі перестала існувати як військова одиниця у висліді військових подій під Бродами /1. - 26. липня 1944/, - започатковано формування другого українського складу, під назвою "Перша Українська Гренадирська Дивізія".

В тому часі існувала така загально-політична ситуація:

Під натиском червоних німці були змушені опустити майже всі українські терени, за винятком ще Лемківщини. Далі, хоча вже й повільнішим темпом, залишали терени б. Польщі, не маючи змоги кинути на східній фронт людських резерв і через широкі операції західних альянтів, і через бомбардування цілої Німеччини й окупованих нею чужих теренів. В цілій Німеччині, після спроби перевороту 20.7.44, відчувалося заломання. Багатомільйонові маси чужинців у Німеччині, що там опинилися наслідком примусових вивозів на роботи, великанські маси полонених, і, врешті, дуже значне число збігців, що втікали зі Сходу перед неймовірно дикими й жорстокими ордами червоних, явно вже і щораз сміливіше зачали виступати в обороні так немилосердно топтаних людських прав. На одному з чільних місць щодо кількості чужинецьких людей по цей бік східнього фронту стояло число українців. Вони хіба найсміливіше і найбільше отверто виступали, через своїх чільних людей і то з усіх світоглядових угруповань, з домаганнями повернення людських відносин для зайнятих на роботі українців, звільнення замкнених в концтаборах, стягнення всіх українців, що знайшлися у війську волею обставин, примусово, а навіть різними підступами, - в одноцілі одиниці, які негайно були б зведені в частини й об'єднані, творячи Українську Національну Армію.

Важких аргументів при таких домаганнях було аж надто багато. Одним з них був факт розгрому Укр. Дивізії "Галичина", головно через те, що та одиниця була керована виключно німецьким командним складом.

Німецькі рішальні чинники, змушені тепер загально гіршаючою ситуацією, поволі йшли на уступки перед домаганнями українських чільних людей, та все таки вперто обстоювали свою лінію, а саме: "помагайте всі нам у війні, а після її закінчення всі питання будуть справедливо розв'язані й кожний народ займе своє місце." Знаючи вже достаточну німецьку "справедливість" та чесність, українські чоловічі люди абсолютно обстоювали свої постулати, що представляючи згрубша, вимагали зведення всіх воєнів-українців у свої об'єднання й утворення з них Української Національної Армії з тим, що вона буде оперувати виключно проти СРСР і в ніякому разі на західному фронті. Крім того, домагалися признання Укр. Нац. Комітету з правами уряду окремої держави, та декларації про визнання України окремою й суверенною державою.

Час ішов, ситуація Німеччини котилася до виразної програші, а керівні німецькі чинники дуже поволі здавали свої позиції, інтригуючи українські чинники та пробуючи їх вигравати, надіючися, що знайдуться такі, які погодяться на загальні облудні гасла нацистів. Зокрема не хотіли згодитися на утворення Укр. Нац. Армії, яка не могла б бути вжита там, де початкове німецьке командування вважало б за потрібне. А вже про оголошення декларації про признання України суверенною державою - й чути не хотіли, мабуть з тої причини, що така декларація перекреслювала б "Майн Кампф". Так тягнулися переговори й здобувалися дрібні уступки, аж в листопаді признано Укр. Нац. Комітет та право і можливість утворення Української Національної Армії, з клявзулою, що вона не може бути вжита проти західних альянтів. Німці погодилися теж на признання прав Укр. Нац. Комітетові, як уряду окремої держави, однак без прилюдної і на цілий світ отвертої декларації. Згадати тут треба і те, що рівночасно німці пробували вигравати українських державницько-думаючих людей аргументом, що т.зв. Російський Нац. Комітет б. большевицького генерала Власова властиво об'єднує всі народи СРСР охоплені, та що той комітет, особливо, коли йде про військові справи, не ставить ніяких обмежень щодо вжиття російських військових об'єднань, та що, мовляв,

тої комітет має теж і українську секцію. А що скрізь у військових частинах і серед українських скупчень пакувало вороже наставлення до Власовської акції та, цілком зрозуміло, відмовлялося йому якогонебудь права заступати українців, українські люди рішуче відмовлялися йти до Власовських, загальноросійських військових частин, а ті, навіть поодинокі вояки, які мали якунебудь змогу, тікали до українських частин. Існували вже окремі військові частини українського складу, що носили загальну назву "Українське Визвольне Військо". Вони все більш отверто домогалися включення їх до Української Національної Армії, вийнявши з будьякої залежності від Власовського впливу.

Отже, натиск звідусіль до зреалізування домагань та гасел державницьких, сутоукраїнських, змусив врешті до закінчення довгих і так тяжких переговорів, признання Українського Національного Комітету та утворення ним Укр. Національної Армії. Отже, з листопадом почали переходити під юрисдикцію Українського Національного Комітету всі існуючі на той час військові частини українського складу. Поволі, з величезними труднощами того часу та перепонами збоку вищих та нижчих штабів німецького командування, творилася Українська Національна Армія. Треба згадати, що всі чужонаціональні військові формації в Німеччині підлягали не "вермахтові", а головній квартирі зброї СС /хоч і не були вони СС-формаціями, бо СС-івські частини, по законам "расизму" й "нацизму", могли складатися, дякувати Провидінню, лише з німців, а вірніше з германців, а в ніякому разі з усяких "унтерменшів". Тому можна собі уявити, які неперборимі труднощі ставило СС-керівництво, щоби бодай припізнити вирвання від нього українських формацій, а особливо взагалі неперборимі труднощі ставляло окремим воякам, які вживали найбільш випуканих способів, коли проста втеча в умовах воєнного часу потягала величезне ризико. Та все таки вони масово прибували до чистоукраїнських з'єднань. А яких труднощів і тяганини та праці мусіли вкладати зародки штабу Української Національної Армії, щоби втягати формації і людей, — можуть сказати лише ті, які стояли близько цих справ, або які добре знали тодішні обставини й могли в них вжитися. Не час це подрібноше аналізувати потягнення й оцінювати в усіх аспектах працю тих, що погодилися творити Укр. Нац. Комітет і УНА. Але вже тепер можна ствердити, що, мабуть і слушно, вони вважали за вказане тимчасом зупинитися на тому, що на той час вдалося досягнути. Напевно приїмалося, і цілком раціонально, що найважливішою справою є створити національне військо з власним командним складом, а тоді можна буде, маючи лише такий і єдино переконуючий німця аргумент, як власна збройна сила, — досягнути все те, чого на той час будуть вимагати виключно національно-державницькі українські інтереси та загальна світова ситуація.

Всі українці в Європі, чи частині її, що була в огні останньої фази нацистівського походу проти майже цілого світу, аж надто добре здавали собі справу, ще більше, як в 1943 році, з того, що коли війна з німецьким нацизмом є на укінченні, то війна для українців, яких вже ціла батьківщина спинилася під ще грізнішим і більше жорстоким червоним ярмом /грізнішим від німецького і грізнішим від походів гунів/, далеко не закінчена. Ясно було, що у всіх випадках, які можуть прийти і в усіх міжнародних констеляціях, особливо, коли не можна окреслити часу закінчення так великого змагу і так потужних сил, найліпше і краще зужити всі зусилля і найбільші жертви, щоби мати власну збройну силу. Тому всі, що лише могли й хотіли думати по-українськи, вважали за найлекучіше, причинитися до її найскоршого утворення. А особливо розуміли це ті, яких доля давно змусила бути військовиками і борцями за кращу долю і волю своєї батьківщини. Різних мастей відлюдки, українського й неукраїнського походження, можуть кидати на державницько думаючих українців взагалі, а бувших українських вояків зокрема, різні калюмнії й обвинувачення, бо так велить "сьогодні власть і силу імуцій" червоний молох, бо так вимагає особисте спекулятивне й худоб'яче животіння такого, навіть по-українськи пишучого, запроданця, чи сліпця. Але нормальні й чесні люди, навіть чужинці, і навіть ті з них, що з українським народом мають відвічні й далекі до вірівнання поразунки, знайшовшись тепер майже в положенні українців, — інакше думають від вище згаданих "своїх" відлюдків. Так, як державницько й патріотично думаючі українці, вони оцінюють участь українців у минулій на східних просторах Європи.

Тимчасом, коли, як подано вище, кувалися справи з ширшим і більшим засягом і значенням для української справи, лише провізорично й чисельно скомплетовані частини 1-ої Української Гренадирської Дивізії, без ніякого ще вишколу, поповнені запасними формаціями та новоприбуваючими з втікачів і вояків зі шпиталів та різних розбитих частин, а частинно навіть українських в'язнів, — перетранспортовано з вишкільного центру в Нойгаммері — на Словацьчину. Там, з погіршенням мілітарно-політичної ситуації Німеччини, посилювався партизанський рух. Німеччині все більше * більше бракувало своєї військової маси, щоби хоронила так цінне зазілля, як навіть бідна Словацьчина. В данім випадку, переносячи там Українську Дивізію, що ніяк не могла тоді бути й не була жодною військовою силою, німецьке командування вважало, що вона дістане на Словацьчині вишкіл, а також маскуватиме свою збройну силу і тим спараліжує партизанський рух у тій країні, чи її частині, через яку проходила головна комунікаційна лінія.

Отже, 1-шу Українську Гренадирську Дивізію, /а властивіше лише людські маси складу Дивізії, які не були ані приблизно вишколені, ані достатньо озброєні бодай в ручну зброю, ані забезпечені в найконецніший виряд/ перетранспортовано з кінцем вересня і початком жовтня 1944 року на Словацьчину. Щойно тут, будучи розташованою переважно в селах поміж цивільне населення, Дивізія почала працю над вишколенням. Такі умовини, цілком зрозуміло, не могли дати нормального ефекту в цьому напрямі. Також дуже пиняво посувалася справа з вирядом та озброєнням, так, що щойно під кінець січня 1945 року досягнуто не більше як 50% нормального вишколу для вояка і військової одиниці, навіть на воєнний час. Також дуже далеко до задовільних були полагождені справи виряду й озброєння. Але назовні це вже виглядало на якусь війську. Словацьке населення, не знаючи ніяк, що то за українці, дуже боязко і з великою резервою прийняли це військо в перших днях його прибуття в цей край. Однак, такий стан тривав зазедви кілька днів. З перших же днів населення зорієнтувалося, що прибувші — це зовсім щось іншого, як німці, тим більше, що досить легко, навіть від першого дня, могло порозуміватися з вояками та переконатися, що і в своїй поведінці, і в звичаях вони мають дуже великі подібності до нього. Це потвердилось особливо тоді, як прийшла перша неділя, коли вояки масово, організовано й поодинокі, пішли до місцевих церков, або заздалегіть просили місцевих парохів уможливити відправу Служби Божої нашими священниками. По тижневім перебуванні Дивізії на Словацьчині скрізь запанували найсердечніші й братні стосунки між населенням і вояками, так, що вояки чулися, неначе у власному краю. Зате нечисленні німці, що були в складі Дивізії, почувалися мабуть найгірше з усіх окупованих, чи "союзних" країв, де їм за час війни приходилось перебувати.

На тлі братерських українсько-словацьких стосунків німці не могли навіть проявити питомої їм брутальности та злирства у відношенні до місцевого населення. Дістати щось в добрий спосіб не було ані в німецькім звичаю, ані бажання у словаків йти їм на руку, особливо, як довідалися про українсько-німецькі стосунки в Дивізії і взагалі. Між місцевим населенням і німцями не то, що не було співжиття, але навіть словаки ставилися до них неприязно. Це спонукало німецьке командування видати наказ, щоби вояки Дивізії уникали стосунків з цивільним населенням. Такий наказ був просто абсурдальним, особливо в умовах, де вояки були розташовані по селах. Він тільки осмілював німецьке командування, не даючи ніяких вислідів. Найбільш кульмінаційне і наглядне нехтування такого наказу і його абсурдальність показали свята Різдва, спочатку латинські, а потім й українські. Сотні й відділи Дивізії влаштовували спільний Свят-Вечір, на який запрошувано скрізь передових словацьких людей сіл і містечок, а словацьке громадянство просто демонстративно, і неменше щиро й сердечно, причинилося до найкращого і можливо найбільш достатнього визінування вечері. А в часі самої вечері заховувалось так, як можуть заховуватися в такому випадкові лише свої люди, в своєму краю, до власного вояка. Присутні чи прибувші на вечеру німецькі командири, хочби з обов'язку, поставлені були перед доконаним і стверджуючим фактом, що взаємини між словаками й українцями природні, та що немає сили супроти стихійних почувань, і що вони /німці/ тут зовсім чужі й не на місці, а ще більше не на місці є

їхня втручання в чуттєві й релігійні справи українців. Очевидно, що при такому, просто демонстративному і ясному нехтуванні згаданого наказу, ніяких консеквенцій німці не то що не витягали, а навіть про нього й не згадували. Відділи Дивізії мали за обов'язок в місцях свого розташування і їх районах стежити, щоби з селами не мали зв'язків словацькі повстанці, а в випадку знаходження повстанських груп -- поборювати їх. Але дуже скоро затанувла в цій питанні мовчазна і мовчазна згода між обома сторонами. Згода в тому розумінні, що словацькі партизани зовсім не зачіпали активно тих осель, де були розташовані українські відділи, а українці зовсім цією справою не цікавилися. Якщо навіть траплялися випадки, що докладно знали про перебування в селах партизан /очевидно, укритих/, радили місцевим людям, щоби вони забралися там, де немає війська. Були, очевидно, випадки й не-мовчазної, а умовленої місцевим населенням, угоди, так би сказати -- факту ненападу. При маршових і військових вправах, навіть при кількадесятних учбових маршах, українські відділи, навіть, як мали певні відомості про перебування /в обсягу стрєфи маршу/ партизанських груп, всіляко уникали їх, хочби вони були найменші. Зі свого боку, наслідком згаданої мовчазної угоди, партизани не зачіпали навіть поодиноких наших вояків у терені, а навіть гінців з донесеннями. Вистарчило відізватися по-українськи, спокійно і без дальших розмов можна було йти далі. Після розбиття німцями сильної партизанської "словацької" групи, керованої, очевидно, московськими комуністами, в районі Банської Бистриці, розійшлося додому маса словацьких вояків, що були захоплені повстанням і втілені до партизанських "словацьких" сил. Очевидно, переважно йшли вони додому нелегально, без відома німців. Всі полонені мусіли перейти через німецьке Гестапо, звідки маже ніхто не вертався з району Банської Бистриці, а в найліпшому разі йшли на примусові роботи до Німеччини. Тому був скрізь наказ, в тому числі й для місцевостей, де були розташовані українські частини, щоби кожного перебуваючого на дорогах і прибуваючого до оселі цивіля докладно провірювати, і коли б цей не мав особистої вказки, потвердженої німецькою військовою владою з датами останнього місяця, -- відставляти до німецьких органів "безпеки" на перевірку. Напевно органи "безпеки" в Словаччині не мали відставлених словаків з районів і місцевостей, де були розташовані частини Української Дивізії. Так було тому, що командантами станиць переважно були українські старшини, які згаданий наказ, як і багато інших, заторкуючих інтереси словацького населення, попросту нехтували, а де треба було -- дораджували словацьким цивільним властям завчасу видати зарядження, які забезпечували б словацьких громадян перед можливими прикрошами збоку Гестапо. Українські старшини і вояки взагалі дуже добре розуміли положення словаків, в основному подібне до свого і положення українського населення при окупації українських теренів. Вони розуміли і становище словацьких партизан, і населення, і положення словацьких громадських чинників. Словацьке населення це бачило й відчувало. Тому й зрозумілим було так сердечне прагання українських вояків, коли вони останніми днями січня 1945 року вимаршували з місць кількомісячного перебування на Словаччині. Все населення словацьких сіл і містечок, мимо вчасних годин ранку /ще перед світанком/, спонтанно і з сумом випроваджувало українські відділи. Мабуть лише нечисленні німці, що були при українських відділах, не дістали на дорогу "баліка" з різними дарунками. А саме прагання опізнювало наказані години маршу і до кількох годин. Також і під час маршу Дивізії /пілим походом/ через Словаччину в напрямі Австрії, словацьке населення скрізь дуже сердечно та співчутливо приємало українських вояків.

Як вище згадано, останніми днями січня 1945 р., Дивізія вирушила в напрямі австрійської границі /тоді Німеччина/ і попри Відень і через Грац, маршуючи переважно ночами, на кінець лютого станула й розташувалася в районі Марбург-Цельніц, у недалекому запллі все зближаючогося фронту. Дивізія прибула тут небагато більше, як лише наполовину вишколена і ще далеко не цілком озброєна й виряджена. В згаданому районі продовжувала дальший вишкіл і з величезними вже труднощами поповнювала свій виряд і озброєння. Тут вже зачали доходити до Дивізії інші українські відділи. Загальна ситуація в Німеччині швидко цілі погіршувалася, аліантські війська щораз більше зближувалися на чисто німецькі терени, східний фронт докінчував уже Мадярщину, а аліантське летунство в основному спараліжувало німецькі

комунікаційні лінії, тоді, як моторизований транспорт не міг діяти з браку палива, навіть для летунства та панцирних возів. Зв'язку з українськими керівними чинниками годі було встановити, головню через те, що на теренах Німеччини, не-зайнятої аліянтами, все було в сталім русі через переможний марш союзних військ з заходу, півдня, північного сходу і сходу. Положення Дивізії ставало дуже критичне, хоча ще незвичайних труднощів вона не мала, бо була в заціллі, де лише часом тривожили ворожі літаки. Напруження між німецьким командуванням і українським старшинським корпусом щораз більше посилювалося.

Цілковито і щораз більше ясним було, що Німеччина, як воююча держава, доживає в агонії останні тижні. Віддаль між тереном розташування Дивізії і все наближаючимися аліянтськими військами з заходу щораз зменшувалася. Ставало ясним, що треба більше й інтензивніше думати про те, щоби зустрітися скоріше з військами західних аліянтів, як про те, щоби стати на боєві становища так само, хоч і повільно ще наближаючого, східнього фронту. Тому шукалося можливостей найбільш безпечного й успішного маршру на захід, очевидно, всупереч волі німецького командування. Деякими зі старших українських старшин налагоджено зв'язки з відділами сербських "четників", що були тоді на території Словенії та були проаліантські. Умовлено з ними евентуальне злучення з частинами української Дивізії. Так прийшла половина квітня, коли до Дивізії з'явилася частина штабу Української Національної Армії та зачала працю і вперту тяганину з німецьким командуванням Дивізії в цілі цілковитого перебрання її під українську команду. У зв'язку з тим, що, на вимогу українського командування, Дивізія, як ще неповні вишколена, мала би бути відтягнена ще більше в зацілля і там подучитися з іншими українськими частинами, мабуть на наказ місцевого фронтового командування, було вицано наказ частинам Дивізії здати зброю. А що взаємини українського вищого командування з німецьким командуванням Дивізії і найближчого фронту були далекі від ясности, та що українське командування, бодай назовні, не проявляло помітної активності /мабуть не могло інакше ще поступати/, і що наказ про здачу зброї не був потверджений українським командуванням, частини Дивізії відмовилися здати зброю. Тимчасом на відтинку фронту значно погіршилася ситуація через пролом і Дивізія була примушена спішно зайняти боєві становища на відтинку Фельдбаху, де пробула не цілі три тижні при жвавішій боєвій діяльності лише на становищах деяких частин. Ситуація наближалася до капітуляції, а українське командування настоювало, щоби Дивізію зняти з фронту та відвести на захід, як це було усталено командуванням УНА з вищим німецьким командуванням. Дивізія мала подучитися з іншими українськими формаціями та остаточно цілковито перейти до розпорядимости українського вищого командування. Те командування почало ще раніше, очевидно, тамно від німців, заходи в напрямі перепровадження українських частин на сторону західних аліянтів ще перед остаточною капітуляцією Німеччини. В кожному разі командування УНА мало свої, диктовані національними інтересами, потягнення, однак мусліо дуже обережно й поволі здійснювати свої плани, щоби не насторожити німців і не пошкодити ані українським воякам, ані масі тих українців, що були на території Німеччини, які прибули там раніше, або щойно тепер йшли на захід перед просуваючою силою совітських військ.

Так прийшов день 8. травня 1945 р., дата капітуляції Німеччини на всіх фронтах. Вночі, напередочні цієї дати, українське командування з радієвих звідомлень довідалося про капітуляційні потягнення німецьких керуючих чинників. У зв'язку з тим воно намагалося зняти Дивізію з фронту ще цієї ночі. Одначе, це вдалося щойно з ранком 8.5., коли то частини Дивізії у спішному, але цілковито військовому, порядку зачали відходити на захід і протягом двох днів при спішеного маршру знайшлися в обсязі англійських збройних сил, що посувалися у східньому напрямі на з'єднання з совітськими військами. Були то кілька днів дуже тривожних і вагітних в різні небезпеки через те, що частина Австрії, де маршрувала Дивізія наповнилася масами уступаючих із східнього фронту німецьких військ, і прямуючими на захід відділами червоної армії, і прямуючими в східньому напрямі англійськими моторизованими військами, а в Каринтії і відділами югослав'янських червоних партизан, що змагали захопити якнайбільший територен, щоби поставити англійців перед доконаний факт. Совітські війська

старалися також захопити якнайбільше терену і уступаючих німецьких військ. Такий хаос і така тяганина тривали кілька днів. Тому відділи Дивізії, силою тих обставин, мусіли пробувати різних доріг, щоби лише оминати небезпеку попасти в руки совітських військ. Тому вони розійшлися й розпорозилися, аж врешті попали на терени Австрії, захоплені британськими військами, а частинно також до Німеччини. Основна ж маса запасних частин і деяка частина боєвих частин Дивізії, якій вдалося твердо й безпечно знайти виключно в обсязі англійських військ, опинилася вкінці під англійською охороною, в таборі Беллярія, в Італії.

По дорозі з фронту поспішили покинути частини Дивізії німецькі старшини та підстаршини, бо остаточно побачили, що чим скорше покинуть українські частини, тим ліпше для них, хоча цей процес відбувався без драстичних випадків. Зброю, а також військово майно, українські частини віддали англійським військам щойно більше як по тижневному перебуванні в їх застзі. Це сталося на наказ англійських військово властей, які залишили українським воjakам зброю на час перебування і маршів у терені, де знаходилися й вешталися нерегулярні відділи югослав'янських повстанців, від яких, мабуть, годі було сподіватися воjaцької й людської поведінки, хоч би й до воjakів, що знайшлися тепер тут добровільно і лише з мирними замірами. Англійські військово власті віднесли до українських частин і воjakів дуже коректно та забезпечили їх їжою і транспортом аж до призначеного місця в Італії.

Таким чином перестала існувати 1. Українська Гренадирська Дивізія Української Національної Армії, бо була, як вище сказано, розпорозена, а до великої групи українських воjakів, що знайшлися в Італії, як «Перейшовший Персонал», долучилися українці з різних формацій, а навіть цілком цивільні люди, що не хотіли наражуватися на можливість попасти в руки червоних на терені Австрії. Тому лише непоінформовані люди вважають воjakів з табору в Ріміні Дивізією. Правда, цей табір складається в подавляючій більшості з воjakів-українців, але різних формацій Української Національної Армії і частинно навіть цивільних українців, а не лише бувших воjakів 1. Української Гренадирської Дивізії.

Березень, 1947 р.

Табір Українських Полонених
Ріміні - Італія

